

dr hab. Wiesława Sajdek,
prof. Uniwersytetu Jana Długosza
w Częstochowie

Kraków, 21 II 2026

Recenzja rozprawy doktorskiej pod tytułem: „Argumentacje na rzecz nieśmiertelności duszy ludzkiej w ujęciu Damaskiosa. Studium z antropologii filozoficznej”, przygotowanej przez mgr Justynę Horbowską pod kierunkiem dr. hab. Arkadiusza Gudańca, prof. KUL, na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, Lublin 2025

I. Ogólna charakterystyka pracy

Przedmiotem badań przedstawionej do recenzji pracy jest problem nieśmiertelności ludzkiej duszy, a ściślej jego rozwiązania, które znajdują się w pismach Damaskiosa, ostatniego scholarchy Akademii Platonskiej. Odpowiedzi te zostały przez Autorkę zaprezentowane w sposób przemyślany oraz uporządkowany, co znalazło wyraz w formie ich przedstawienia. Następnie opatrzone je odpowiednim komentarzem, który został przez Autorkę dysertacji zaliczony do obszaru antropologii filozoficznej i stąd podtytuł pracy: „Studium z antropologii filozoficznej”. Niestety, w samej treści tej tematyki odnajdziemy stosunkowo niewiele. Owszem, przedstawione argumentacje dotyczą bez wątpienia antropologii filozoficznej, ale wymagałyby bardziej rozwiniętych odniesień, szerszego spojrzenia o charakterze filozoficznym, żeby można było lepiej zrozumieć ich znaczenie dla poznania człowieka. Kilka wartościowych uwag na ten temat – *nota bene*, znakomitych ze względu na merytoryczną zawartość oraz lapidarność stylu – można odnaleźć np. w „Zakończeniu” (s. 138–140), ale w zestawieniu z objętością pracy jest ich niewiele.

Praca została zaopatrzona w Aneks (s. 141–192) zawierający tłumaczenie obszernego fragmentu komentarza Damaskiosa do platońskiego *Fedona*. Część tego tłumaczenia (s. 141–159) została już wcześniej wykorzystana w pracy magisterskiej Autorki (przyp. 245, s. 141). Można się więc spodziewać, że przedstawiona do recenzji dysertacja jest kontynuacją wcześniej badanego tematu, przeprowadzoną na wyższym poziomie naukowego zaangażowania. Szkoda, że nie ma w pracy tekstu źródłowego, będącego podstawą tłumaczenia. Nie znalazłam w niej także informacji o edycji, na podstawie której zostało zrobione tłumaczenie.

Pochodzący z Damaszku Syryjczyk, znany jako Damaskios, czyli Damascenczyk, był neoplatonczykiem. Jego życie oraz aktywność filozoficzna przypadają na drugą połowę V wieku oraz

pierwsze dziesięciolecie wieku VI po narodzeniu Chrystusa. Autorka pracy podaje czas życia Damaskiosa jako zamykający się w latach 460–538. W *Historii filozofii starożytnej* Giovanniego Reale (Lublin 1999, s. 677) podano informację, że są to lata 470–544. Być może daty podane przez Autorkę wynikają z jakichś nowszych ustaleń, do których jednak brakuje stosownych odniesień.

Prace pozostawione przez Damaskiosa, które dotyczą badanego tematu, to przede wszystkim *Problemy i rozwiązania dotyczące pierwszych zasad* (w skrócie: *O pierwszych zasadach*) oraz dwa komentarze do platońskiego *Fedona*, do niedawna przypisywane Olimpiodorosowi, a także komentarze do *Fileba* i *Parmenidesa*. Autorka dysertacji używa tytułu *O Pierwszych Zasadach*, z niezrozumiałych względów pisząc poszczególne słowa tytułu dużymi literami, co nie jest zgodne z zasadami pisowni polskiej, a nie ma powodu, żeby się stosować do zasad pisowni angielskiej.

Niewątpliwym walorem pracy jest jasna struktura oraz porządek rozdziałów, a także logiczne przedstawienie argumentów neoplatońskiego myśliciela, pozostającego pod wyraźnym wpływem filozofii perypatetyckiej. Znalazło to wyraz m.in. w jego upodobaniu do formy sylogizmu, z której korzystał podczas przedstawiania swoich argumentów.

Krótki rozdział pt. „Dotychczasowy stan badań” (s. 10–12) może stanowić doskonałą wstępną mapę informacyjną na temat odpowiednich publikacji oraz ich autorów. Oprócz kilku wartościowych uwag na temat charakteru badań wybranych autorów (C. Steel, L.G. Westerink, K. Gaertz, M. Mouzala, J. Dillon) w pracy nie znajdziemy jednak kontynuacji tych badań w obszarach słusznie zasugerowanych przez Autorkę, jak „pogłębiona analiza porównawcza koncepcji duszy u Damaskiosa i jego poprzedników” czy też „zbadanie implikacji etycznych, w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jak brak gwarancji indywidualnego przetrwania przy zachowanej możliwości jego osiągnięcia zmienia neoplatońską etykę” (s. 12). Te fascynujące zagadnienia znakomicie mogły ubogacić treści antropologiczne pracy zasugerowane w jej tytule. Za to Autorka dokonuje w swojej dysertacji niezwykle rzetelnej „rekonstrukcji argumentacji Damaskiosa dotyczących nieśmiertelności ludzkiej duszy”, co zapowiada na początku pracy (s. 12). Ta rekonstrukcja wskazana została jako *novum* stanowiące o oryginalności pracy, z zaznaczeniem, że istnieje niewiele opracowań pochodzących z okresu późnego neoplatonizmu dotyczących problemu nieśmiertelności ludzkiej duszy. Chodzi tutaj przede wszystkim o argumentację zastosowaną jeszcze przez Platona na rzecz nieśmiertelności duszy. Autorka czyni spostrzeżenie, że wymienieni przez nią badacze czynią uwagi na temat, który jest centralnym zagadnieniem pracy. Trudno w niej jednak znaleźć choćby pobieżne odniesienia do tych stanowisk, a tym bardziej ślady dyskusji z innymi poglądami niż własne. To nie znaczy na szczęście, że takich miejsc w pracy w ogóle nie ma – np. na s. 75 Autorka zwraca uwagę na to, że L.G. Westerink, analizując poglądy Damaskiosa na temat oddzielenia duszy od ciała i zarazem jej samodzielnej aktywności, powołuje się na odpowiedni, jego zdaniem, fragment dzieła

Arystotelesa, z którego to fragmentu „nie wynika jednak w sposób jednoznaczny, że dusza mogłaby istnieć samodzielnie”. Brakuje przy tym, niestety, przypisu do tekstu L.G. Westerinka.

Wydaje się, że ta część pracy, kilkustronicowa, jest po prostu za mało rozbudowana i potraktowana nazbyt pobieżnie. Tym bardziej że Autorka wykazuje się niekiedy świetnym rozumieniem naprawdę skomplikowanych treści filozoficznych, zarówno czysto platońskich, jak i tych związanych z pismami jego „nieodrodnego ucznia” Arystotelesa. Por. np. przyp. 180 i 181, s. 75.

Za to rozdział III, pt. „Analiza argumentacji Damaskiosa na rzecz nieśmiertelności duszy”, najważniejszy w pracy, budzi podziw ze względu na rzetelność oraz klarowność, z jaką Autorka porządkuje oraz analizuje kolejne argumenty Damaskiosa. Przedstawiony przegląd argumentów nie tylko odnosi się do pism samego Damaskiosa, lecz także pomaga zrozumieć argumentację dotyczącą głównego tematu, która istniała już wcześniej, choćby w pismach Platona. Chodzi tutaj przede wszystkim o platońskiego *Fedona*. Dzięki uporządkowaniu głównego zagadnienia możemy również jasno zobaczyć różnorakie wpływy, które krzyżowały się w filozofii neoplatońskiej. Chodzi naturalnie zarówno o pisma Platona oraz późniejszych platończyków, jak i znaczący wpływ filozofii Arystotelesa, a także stoików. Odpowiednią uwagę poświęcono zagadnieniu, czy dusza jest harmonią (w nawiązaniu do platońskiego *Fedona*), uwidaczniając wpływy pitagorejskie, czy też raczej neopitagorejskie w czasach bliższych Damaskiosowi (rozdział III, 4; s. 118–125). Ten kluczowy dla pracy rozdział został poprzedzony rzetelnym omówieniem, z konieczności skrótownym, źródeł historycznych, z których Damaskios czerpał inspirację do rozważań na temat duszy ludzkiej i jej relacji do nieśmiertelności (rozdział I). Ten rozdział, sam w sobie, porządkuje tematykę duszy ludzkiej w historii filozofii starożytnej i jako taki wart jest zauważenia, ze względu na lapidarność, a zarazem rzetelność poznawczą. Doskonale wprowadza w główną tematykę pracy. Podobnie rozdział II, dotyczący myśli samego Damaskiosa, sytuuje tego myśliciela jako neoplatonczyka, łączącego wątki typowo platońskie, np. dotyczące piękna duszy (s. 79), z zagadnieniami typowymi dla filozofii perypatetyckiej. W ten sposób praca została w swojej strukturze bardzo dobrze i logicznie przemyślana. Jej lektura dzięki temu sprawia poznawczą satysfakcję, szczególnie w tych jej obszernych fragmentach, w których Autorka poddaje wnikliwej analizie poszczególne argumenty Damaskiosa na rzecz nieśmiertelności ludzkiej duszy. Przy tej okazji uwyraźniona zostaje teza, postawiona przez Autorkę na początku pracy (s. 8), że „nieśmiertelność jest konieczną konsekwencją bytowego statusu duszy jako niematerialnej formy substancjalnej będącej zasadą życia”. Niezależnie od tego tak sformułowana teza przygotowuje grunt dla syntezy poglądów Platona i Arystotelesa, przynajmniej w wybranym zakresie.

II. Uwagi szczegółowe

Cenny sam w sobie „Słownik podstawowych terminów greckich” (s. 4–5), dopracowany pod kątem precyzji i lapidarności wyjaśnień, powinien zostać w niektórych miejscach uzupełniony – np. w omówieniu pierwszego hasła, αἰών, mowa wyłącznie o przeciwstawieniu tego pojęcia wobec χρόνος. Jest to jedno z możliwych znaczeń αἰών, a wypadałoby zacząć od tego, że pojęcie to oznacza przede wszystkim długi okres, epokę. Nadto wyrażenie, że αἰών jest „transcendentny” wobec χρόνος, jest dyskusyjne i wymaga rozwinięcia.

Kiedy mowa o terminie ἀθανασία, wyjaśnienie, że Arystoteles „używał tego terminu bardziej ostrożnie” (niż Platon), niczego nie wyjaśnia. Należałoby je tutaj uzupełnić krótkim przypomnieniem chociażby tego, że Arystoteles pojmował duszę jako formę ciała organicznego. Dalsze uwagi na ten temat – nieśmiertelność w kontekście intelektu czynnego – są jak najbardziej na miejscu.

Jeśli Autorka informuje, że γινόμενον to „imiesłów czasu teraźniejszego”, to wypadałoby jeszcze dodać, że jest on rodzaju nijakiego.

Autorka wyjaśnia, że ὄντων to „forma imiesłowu czasu teraźniejszego od czasownika εἶναι” (s. 5). Jak się ma ta forma do regularnych form imiesłowu od εἶναι, czyli ὄν οὐσα ὄν? Jeśli rzeczywiście pochodzi od τὸ ὄν, należało wyjaśnić bardziej szczegółowo to pochodzenie.

Autorka pracy wspomina o jej interdyscyplinarnym charakterze, mając na myśli filozofię oraz filologię klasyczną. Trudno przecenić to zestawienie, zwłaszcza w kontekście rozpraw na temat filozofii starożytnej, niemniej uznani mistrzowie z przedwojennym wykształceniem, jak Konstanty Michalski, wymagali, aby filozof sam przełożył filozoficzny tekst, by móc się do niego zasadnie odnieść i poprawnie komentować zawarte w nim treści. Takie oczekiwania z pewnością nie były traktowane jako przejaw „interdyscyplinarności”. A jednak należy w związku z powyższym podkreślić i potraktować jako istotny walor pracy fakt odpowiedniego przygotowania Autorki do tego rodzaju działań. Tyle tylko, że bliski związek filologii klasycznej i filozofii nie nazwałabym interdyscyplinarnością.

Do pracy został dołączony obszerny Aneks z tłumaczeniem tekstów Damaskiosa na język polski. Autorka dysertacji, będąca absolwentką również filologii klasycznej, zaznacza, że nie było wcześniej tłumaczeń Komentarzy Damaskiosa do *Fedona* na język polski. Na s. 8 znajduje się bardzo ważna informacja o tym, że przekład zamieszczony w Aneksie jest również dziełem Autorki pracy.

W części Bibliografii „Teksty źródłowe” mamy wymienione edycje tekstów Damaskiosa, ale w pracy nie ma informacji o tym, która z nich jest podstawą tłumaczenia na język polski jego tekstów – tych

zamieszczonych w Aneksie, a także fragmentarycznie w samej pracy cytowanych; być może jest to wydanie przygotowane przez L.G. Westerink (Les Belles Lettres, 1896–1991).

Bibliografia wydaje się niedopracowana, jak gdyby nie poświęcono jej wystarczającej uwagi – w odróżnieniu od prawie wszystkich innych części pracy oraz staranności, z jaką zostały przygotowane. Przydałby się podział na źródła i przekłady, z wyróżnieniem źródeł dla pracy podstawowych oraz pozostałych, a przynajmniej zaznaczenie: „Teksty źródłowe, przekłady, komentarze”, ponieważ pod nagłówkiem „Teksty źródłowe” zdarzają się przekłady oraz komentarze. Opracowania także mogłyby zostać podzielone na literaturę prymarną oraz sekundarną (pierwszorzędną i drugorzędną).

Autorka pracy powieliła modną ostatnio tendencję, biorąc w swoich badaniach pod uwagę głównie współczesne teksty anglojęzyczne – co samo w sobie nie jest niczym złym – nie poświęcając jednak przy tym wystarczającej uwagi badaniom polskim, również tym starszym, ale zasługującym na odnotowanie. Pojawiają się na kartach pracy jedynie pojedyncze informacje o autorach komentarzy do platońskich dialogów (np. R. Legutko, E. Osek).

W archiwum KUL JP II znajduje się rękopis Henryka Jakubanisa, profesora KUL (od 1922 roku do jego śmierci w roku 1947), pt. „Nauka Platona o nieśmiertelności”. Zawiera on m.in. interesującą polemikę Jakubanisa z poglądami Gustawa Teichmuelera na temat nieśmiertelności jednostkowej duszy ludzkiej w filozofii Platona. Wypadałoby, aby to źródło również zostało w recenzowanej dysertacji uwzględnione.

Oprócz tekstów anglojęzycznych można było poważniej potraktować, w ramach zapoznania się ze współczesnymi opracowaniami, np. wydany w języku oryginału artykuł Tiziano F. Ottobriniego poświęcony pochodzeniu pierwszej zasady jako nieskończoności. Autor porównuje w nim poglądy Damaskiosa i Pseudo-Dionizego Areopagity na temat hierarchii nieskończoności. Por. „Peitho”, t. 10 nr 1 (2019), s. 133–151.

W rozdziale I (s. 15–61) pracy został przedstawiony historyczno-filozoficzny kontekst, w którym myśl oraz oryginalność Damaskiosa zyskują właściwe tło. Na przykład jego – chciałoby się rzec – przesadny apofatyzm dotyczący Jedni – mocniejszy, o ile to w ogóle możliwe, niż w *Enneadach*. Damaskios podkreślał, że Absolut jest ἄρρητος – niewysłowiony. Inny przejaw oryginalności jego myśli to refleksje na temat relacji niezniszczalności oraz nieśmiertelności ludzkiej duszy i wynikająca stąd konkluzja, że jej nieśmiertelność może być w pewnym sensie stopniowalna. Trzeba przyznać, że ta ważna, chociaż nie najważniejsza część pracy została wyjątkowo starannie przygotowana. Konieczne treści w tym rozdziale przedstawiono rzetelnie, z zachowaniem właściwego postawienia akcentów na to, co istotne dla głównego tematu. Najbardziej precyzyjne uwagi zamieszczone

w dysertacji dotyczą, jak się wydaje, filozofii Arystotelesa. Przy okazji omawiania koncepcji duszy u Plotyna Autorka czyni to jednak nazbyt pobieżnie, a nawet miejscami po prostu mylnie (por. s. 18: „Plotyn widział człowieka jako (...) obdarzonego odrębną duszą, a nie jedynie uczestniczącego w duszy wszechświata”). A wystarczyłoby sięgnąć po krótki tekst na ten temat, pt. „Czy wszystkie dusze są jedną?”, zamieszczony w „Kwartalniku Filozoficznym” (t. XXIX, 2001, s. 119–131). To tylko wrywkowe przykłady, znalazłoby się ich o wiele więcej. Nie chodzi przy tym o robienie Autorce zarzutów, że ten lub ów tekst został przez nią pominięty, lecz o powszechną dzisiaj tendencję do deprecjonowania dorobku polskich badaczy na rzecz autorów anglojęzycznych, obecną także w recenzowanej pracy. Autorka powołuje się wprawdzie na ważne pozycje literatury sekundarnej będące dziełem polskich autorów, głównie w zakresie literatury istotnej dla poprawnej metodologii oraz formalnej strony wywodów, ale moja uwaga dotyczy literatury prymarnej.

III. Język pracy

Praca została napisana poprawnym językiem, w wielu miejscach starannym i ładnym. Niekiedy uderza precyzja, z jaką Autorka ujmuje ważne filozoficznie treści. Nie ma w pracy rozwlekłości ani też niepotrzebnego „przegadania”, przez co nabiera ona waloru rzetelnej rozprawy naukowej. Tym bardziej razi nadmierna swoboda, nieuzasadniona zasadami pisowni ani też niczym innym, w używaniu dużych liter. Na przykład mamy powtarzające się słowo „Filozof” pisane dużą literą, tak samo „Scholarcha” oraz „Komentator”. Lepiej byłoby po wielokroć powtórzyć w takich miejscach imię odpowiedniego myśliciela, aniżeli wyróżniać go w ten sposób, powielając średniowieczną manierę (zgodnie z którą „Filozof” pisany dużą literą oznaczał Arystotelesa, a „Komentator” Awerroesa).

Bardzo rzadkie są w tej pracy potknięcia stylistyczne – takie, jak na s. 109: „człowiek jest tożsamy z niezmienną duszą, do której przeciwne jest stające się ciało”. W pracy poprawny styl jest regułą, co jest warte podkreślenia, wobec trudności poruszanego w niej przedmiotu.

IV. Podsumowanie i konkluzja

Autorka dokonała w swojej pracy interesującej oraz poprawnie przeprowadzonej rekonstrukcji argumentacji Damaskiosa, których przedmiotem jest nieśmiertelność ludzkiej duszy. Uczyniła to, analizując szczegółowo odpowiednie fragmenty pism Damaskiosa, przez co zapowiedziany przez nią (na s. 7) cel pracy, jakim było wydobywanie z tych pism oraz poddanie analizie użytej przez filozofa argumentacji, został w pełni osiągnięty. Każdy zrekonstruowany oraz odpowiednio przedstawiony argument został szczegółowo zanalizowany oraz opatrzony komentarzem, niekiedy nazbyt zdawkowym. Niektóre konkluzje Autorki są szczególnie warte podkreślenia, np. ta (ze s. 105): „Jeśli doszukiwać się pewnej słabości w argumentacji Damaskiosa, to nie leży ona w jego konstrukcji

logicznej, ale w treści i interpretacji przesłanek”. Ta uwaga dotyczy wielu omawianych w pracy argumentów na rzecz nieśmiertelności ludzkiej duszy.

Pomimo wielu uwag krytycznych dotyczących pracy jej zalety zdecydowanie przeważają nad dostrzeżonymi niedoskonałościami. Trzeba powtórzyć, że bodaj najpoważniejsze z nich, związane z pominięciem w pracy pewnych istotnych informacji, mogą zostać łatwo naprawione.

Pracę należy więc ocenić pozytywnie jako wartościowy wkład w badania nad późnym neoplatonizmem. Pokazanie struktury dowodów Damaskiosa uwyrażnia dbałość o poprawną argumentację w nurcie neoplatońskim, często niesłusznie posądzanym o zaniedbania pod tym względem, w związku z hermetycznym językiem, łamiącym niekiedy gramatyczne reguły (np. w *Enneadach*) i niestroniącym od metafor.

Z uwagi na pozytywną ocenę rozprawy doktorskiej mgr Justyny Horbowskiej uważam, że jako Kandydatka do uzyskania stopnia naukowego doktora spełnia wymagania stawiane przez Ustawę: Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz.U. 2023, poz. 742 z późn. zm. osobom ubiegającym się o ten stopień naukowy w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia. W związku z tym stawiam wniosek o dopuszczenie pani mgr Justyny Horbowskiej do obrony pracy doktorskiej.

Wiesława Sajdek